

Кристен Годси

ВТОРИЯТ СВЯТ, ВТОРИЯТ ПОЛ

**СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЯТ ЖЕНСКИ АКТИВИЗЪМ
И МЕЖДУНАРОДНАТА СОЛИДАРНОСТ
ПО ВРЕМЕ НА СТУДЕНАТА ВОЙНА**

София, 2020

Тази публикация стана възможна благодарение на подкрепата на фондация „Роза Люксембург Югоизточна Европа“, със средства на Министерството на външните работи на Германия. Части от нея могат да бъдат използвани безплатно, стига коректно да бъде упоменато оригиналното издание. Отговорност за съдържанието на тази публикация носят авторът и Сдружение КОИ и то не отразява задължително възгледите на фондация „Роза Люксембург.“

ROSA LUXEMBURG STIFTUNG

Преводът е направен по изданието:

Kristen Ghodsee

Second World, Second Sex

Socialist Women's Activism and Global Solidarity during the Cold War
by Duke University Press

Copyright © 2018 by Kristen Ghodsee

© Издателство „Изток-Запад“ и Сдружение КОИ, 2020

Снимка на корицата: участнички в Школата за солидарност на МДФЖ-КДБЖ, България, 1980 г.

© Валентина Миткова, Наталия Афеян, преводот английски, 2020

© Красимира Даскалова, научна редакция, 2020

© Марио Йорданов, оформление на корицата, 2020

ISBN 978-619-01-0709-5

Кристен Гогси

Вторият свят, Вторият пол

Социалистическият женски активизъм
и международната солидарност
по време на Студената война

Превод от английски
Валентина Миткова
Наталия Афеян

Научна редакция
Красимира Даскалова

*На Елена Лагадинова
и Айрин Тинкър*

СЪДЪРЖАНИЕ

Благодарности.....	7
Към българските читател/к/и.....	11
Увод. Заличаване на миналото.....	17

Част I

ОРГАНИЗИРАНЕТО НА ЖЕНИТЕ ПРИ СОЦИАЛИЗМА И КАПИТАЛИЗМА

Глава 1. Държавният феминизъм и женският въпрос	55
Глава 2. Кратка история на женския активизъм в местен политически контекст.....	83
Глава 3. Еманципираните жени и антикомунизмът в американското политическо въображение	111
Глава 4. Кратка история на женския активизъм във вътрешнополитически контекст	139
Глава 5. Притисната между суперсили	169

Част II

ЖЕНИТЕ И СТУДЕНАТА ВОЙНА

Глава 6. Подготовка за Международната година на жените	185
Глава 7. Исторически срещи в Мексико и Германската демократична република.	198
Глава 8. Подготовка за Конференцията в средата на десетилетието	215
Глава 9. Третата седмица на юли	233
Глава 10. Школа за солидарност	247
Глава 11. Стратегии за Найроби	261
Глава 12. Конфронтация в Кения	273
 Заклучение. Женски истории фантоми.	 291
 Приложение. Някои размисли за предизвикателствата на социалистическата феминистка историография.	 320
Бележки	326
Избрана библиография	359
Показалец	376

БЛАГОДАРНОСТИ

Този книга премина през дълъг процес на създаване, подкрепа с щедри дарения от многобройни институции и фондации в Съединените щати и Европа. Първият импулс дойде през 2010–2011 г., когато бях стипендиантка в института за академични изследвания „Радклиф“ към Харвардския университет. Дълбоко благодарна съм на колежа „Боудън“ за финансирането на първите ми пътувания до България и Холандия. Истинският пробив дойде през 2012 г., когато спечелих щедра субсидия от Фондация „Джон Саймън Гугенхайм“, която ми осигури средства за пътуване до Замбия и възможността да отделя време за изследвания. През 2014–2015 г. бях старши сътрудник към Фрайбургския институт за академични изследвания в Германия, където ми оказаха изключително гостоприемство през цялата академична година. През 2015–2016 г. имах петмесечна стипендия от колежа „Имре Кертес“ към университета „Фридрих Шилер“ в Йена, Германия, както и от института „Александери“ към Хелзинкския университет във Финландия за още три месеца. Отново спечелих няколко малки стипендии от колежа „Боудън“, също и любезното разрешение да ползвам двугодишен творчески отпуск. И накрая, през август 2016 г., Диана и Матю Уебстър ми предоставиха дома си в Лондон и възможността за неограничено и необезпокоявано от нищо писане. В този период успях да завърша първия вариант на настоящата книга, преди да съм се върнала към преподавателската си дейност.

В продължение на осемте години, през които работих върху този текст, многобройни приятели, ментори и колеги ме посъветваха или четоха и коментираха различни негови части. Между тях са Мария Букур, Ан Клифорд, Красимира Даскалова, Франсиска де Хаан, Сюзън Фалуди, Жан Жакет, Сандрин Кот, Соня Мишел, Максин Молиньо, Джоан У. Скот, Скот Сеон, Мария Тодорова, Барбара Вайнщайн и Шарон Волчик. Дълбоко благодарна съм и за усилията на моята бивша студентка Мира Николова, която започна като моя асистентка през пролетта на 2010 г. и продължи да помага през следващите шест години в различни области на проекта. Мира изчете стотици документи, издири източници в Народната библиотека, захвана се с документи на мъглав бюрократичен български език и организира прехвърлянето на огромно количество документация от София до Мейн. Проницателните въпроси и всеотдайната подкрепа на Мира бяха неоценима помощ за завършването на този проект.

Част от материала в първа глава е публикувана по-рано под заглавие „State Socialist Women’s Organizations in Cold War Perspective: Revisiting the Work of Maxine Molyneux“, *Aspasia: The International Yearbook of Central, Eastern, and Southeastern European Women’s and Gender History* 10 (2016): 111–21. Части от глава втора излязоха като „Pressuring the Politburo: The Committee of the Bulgarian Women’s Movement and State Socialist Feminism“, *Slavic Review* 73, no. 3 (Fall 2014): 538–62. Откъси от трите глави, посветени на конференции на Обединените нации, са публикувани в „Rethinking State Socialist Mass Women’s Organizations: The Committee of the Bulgarian Women’s Movement and the United Nations Decade for Women, 1975–1985“, *Journal of Women’s History* 24, no. 4 (Winter 2012): 49–73. Задълбочих се и в изследвания, които отразих в следните статии: „Internationalisme socialiste et féminisme d’Etat pendant la Guerre froide. Les relations entre Bulgarie et Zambie“, *Clio. Femmes, genre, histoire*, no. 41 (2015): 115–137; „Research Note: The historiographical challenges of exploring Second World-Third World alliances in the international women’s movement“, *Global Social Policy*, 14, no. 2 (2014): 244–264; и „Revisiting the United Nations Decade for Women: Brief Reflections on Feminism, Capitalism, and Cold War politics in the Early Years of

the international Women's Movement", *Women's Studies International Forum* 33, no. 1 (2010): 3–12.

Благодарна съм на работещите в българската Държавна агенция архиви, на Националния архив на Замбия, на Международния институт за социална история в Холандия, на архивната колекция „София Смит“ в Нордхамптън, Масачусетс и на Британския музей в Лондон. Чувствам се дълбоко задължена на всички жени от България и Замбия, които интервюирах, и особено на тези, които споделиха с мен личните си архиви. Специална благодарност дължа на Вирджиния (Джини) Хопкрофт от библиотеката в Бодуин за помощта ѝ в намирането на ключови документи от архива на ООН още в самото начало на този проект.

Чувствам се привилегирована, че работих с удивителния редакторски, дизайнерски и маркетингов екип на издателството на Университета Дюк. Кортни Бергер е невероятна редакторка, а нейните проникателни забележки и препоръки са оказаха неоценними за напредъка на текста. Сандра Корн, Сара Леоне, Кристин Риджо, Лора Сел и целия колектив на издателството на Дюк се грижат отлично за своите автори. Благодарна съм и на проникателните коментари на външните анонимни рецензенти, както и за редакторската работа на Сюзън Дикс.

Както винаги, признателна съм на моя партньор и на дъщеря ми за търпението и неизброимите начини на подкрепа, които ми оказаха по време на моята работа. Имам чувството, че дъщеря ми порасна, докато ме следваше из целия свят, където търсех източници и се усамотявах, за да пиша. Щастлива съм, че дъщеря ми има шанса да се запознае лично с Елена Лагадинова, която ме подкрепяше в проекта през всичките години на работа. Лагадинова ми даде достъп до личния си архив и споделяше с мен спомените си в многобройните ни срещи от 2010 до 2017 г. За жалост, често ми се налагаше да преустановявам писането на тази книга, защото междувременно трябваше да напиша още три други. Една от тях, *The Left Side of History*, описва моменти от живота на Лагадинова и много се надявах да успее да ѝ поднесе печатното издание. Но се забавих и тя почина на 29 октомври 2017 г. на 87-годишна възраст.

Накрая благодаря на Айрин Тинкър, която в края на 90-те години на XX в. беше мой ментор и която първа събуди в мен инте-

реса към Десетилетието на женското движение на ООН. За пръв път срещнах Айрин през 1996, точно година след участието ѝ в Пекинската конференция и малко преди пенсионирането ѝ като университетска преподавателка. Айрин беше безкраен източник на прозрение и мъдрост относно „глобалното женско движение“ и именно тя ме насърчи да изследвам тези жени от Източна Европа, които взимаха участие в световните конференции. Като член на съвета на директорите в Международния институт за научни изследвания и напредък на женското движение към ООН, Айрин си спомняше честите доклади за състоянието на жените в страните от Източния блок. „Тогава си мислех, че това е само пропаганда – казваше Айрин, – но може би казваха истината.“ С нейна помощ написах първата си статия за влиянието на Студената война върху международните програми за женско движение, която беше публикувана през 2003 г. През изминалите от тази публикация петнайсет години Айрин продължи да бъде отзивчива събеседница, която четеше и критикуваше текстовете ми. Тя не винаги се съгласяваше с мен, но остана постоянен източник на вдъхновение и мотивация. Айрин наистина е една от тези жени, които искат да предадат щафетата на следващото поколение изследователки-феминистки. Искрено се възхищавам на десетилетията страст и постоянство, проявени от нея.

Въпреки че Елена и Айрин никога не са се срещали, те бяха сродни души, всеотдайни на идеите за права на жените. Техните усилия направиха от света по-добро място за тези, които ги последваха. Елена и Айрин бяха моите майки-предходнички и на тях двете посвещавам тази книга.

КЪМ БЪЛГАРСКИТЕ ЧИТАТЕЛ/К/И

Вълнувам се от факта, че издателство „Изток-Запад“ и Сдружение КОИ публикуват съвместно книгата ми за българските читатели. През последните 23 години пиша за България и благодарение на усилията на прекрасните ми колеги – историчката от Софийския университет Красимира Даскалова, социолозите Жана Цонева и Георги Медаров, чийто проект спечели финансов подкрепа от страна на немската фондация „Роза Люксембург“, университетските преподавателки с интереси към историята на жените и половете Валентина Миткова (СУ „Св. Климент Охридски“) и Наталия Афеян (Нов български университет), заели се с превода – тази книга излиза на български език.

Имайки предвид, че това е шестата ми книга за България, написана на английски, трябва да призная, че българската публика не е била основният ми адресат. Напротив, цялата ми академична кариера е била насочена към превръщането на българския случай в значим за по-голямата американска социална и академична общност. Стартирах пътя си като млада независима изследователка през 1997 г., а през 1998 г. започнах да изучавам български език към БАН. Същата година се омъжих за българин, а в периода 1999–2000 г., със стипендия „Фулбрайт“, се завърнах в страната, за да посветя изследванията си на женския труд в сферата на туризма. Оттогава съм безнадеждна българофилка. Само два месеца след раждането на дъщеря ми в Бъркли, Калифорния, статия в българския вестник СЕГА от 2002 г. ме нарече „една американка с болка за България“.

Имам много спомени за България от края на 90-те години на XX в. и началото на новото хилядолетие. Спомням си безкрайните вечери с приятели на чаша „Бургас 63“ в Bar 703 на ул. „Иван Шишман“, където обсъждахме достойнствата на демокрацията и неизменните конспиративни теории. През 2001 г. отвориха бара „By the Way“, който се превърна в наш сборен пункт, тъй като беше по-близо до вкъщи. Помня как танцувахме до сутринта в диско-тека „Спартакус“ в подлеза на Софийския университет, преди да построят метрото и как слушахме на живо Васко Кръпката и Подуене Блус Бенд в „Boogie bar“, близо до нереновирувания хотел „Плиска“. Редовно хапвахме пица в „Лучано“, където дебеливорати мутри вечеряха със заредени пистолети, затъкнати в коланите. В онези дни, преди да се присъедини към НДСВ и да стане член на Европейския парламент, споделях офис със Станимир Янков Илчев на ул. „Оборище“, където често разговаряхме. Зет ми работеше от другата страна на улицата, където през 2003 г. Илия Павлов бе застрелян от снайперист. Бях свидетелка на бързото изграждане на нови джамии в Родопите – място, където живях една година между 2005 и 2006 г. През 2008 г., по време на мистериозните експлозии в Челопечене, чаках полет до Берлин на летище София. През 2009 г. разпусках на басейна „Дианабад“, докато Бойко Борисов и новата му партия ГЕРБ черпеха с напитки всички плажуващи на възраст за гласоподаване и оскъдно облечени момичета, кръжащи около бара.

През цялото това време и през следващите десет години проучвах въздействието на прехода върху българските жени. Винаги съм се интересувала от проблемите на жените и от ранна възраст си давах сметка, че капитализмът и правата на жените в САЩ не винаги са вървели ръка за ръка. Въпреки че съм дете на родители от малцинствата (майка ми е дъщеря на пуерториканска шивачка, а баща ми – персийски имигрант в САЩ от 60-те години на XX в.), аз съм горда с американската си идентичност. Категорично не се гордея обаче с безмилостната форма на неолиберален капитализъм, която страната ми подкрепя през последните четирийсет години. Като американска изследователка и интелектуалка, вярваща в свободата на словото и мисълта, мое задължение е да проблематизирам и оспоря националистическата реторика на запад-

ния антикомунизъм на XX в., особено по отношение на нуждите на жените и семействата. Осъзнавам, че това може да ме направи непопулярна в България, където много хора имат едностранчиво и негативно мнение за социалистическото минало. Опасявам се, че американската антикомунистическа реторика доминира в историографията за близкото минало и се надявам, че тази книга ще послужи като малък коректив на хегемонистичните и мрачни възгледи за периода от 1944 до 1989 г.

Началото на изследванията, свързани с настоящата книга бе поставено през 2007 г., когато започнах да изучавам състава на международните делегации, присъствали на Международната конференция на ООН в гр. Мексико през 1975 г. С помощта на невероятната библиотечна служителка Вирджиния (Джини) Хопкрофт, завеждаща правителствената документация в Мейн, открих списък с мъжете и жените, представлявали България на въпросната конференция. След като разполагах с имената, отлетях за София и се заех с трудната задача да открия тези хора. Начело в списъка ми беше жена на име Елена Лагадинова, ръководителка на българската делегация и председателка на Комитета на движението на българските жени (КДБЖ) в продължение на 22 години. За щастие, все още беше жива. За съжаление, Лагадинова не желаше да разговаря с никого за миналия си живот, особено с душеща наоколо американка.

Свързах се с нея в началото на юни 2010 г. и отчаяно я помолих да ми позволи да я интервюирам. Тя категорично отхвърляше всяка моя покана. Беше се превърнала в отшелничка в годините след 1989 г. Изпитваше дълбоко недоверие към всички журналисти и изследователи. Изглежда, че никой не бе в състояние да стигне до нея, така че почти загубих надежда.

В течение на последните десетилетия, ползвайки се с привилегията и честта да опознавам страната през погледа на българското ми семейство и приятели, имам специално отношение към България. Връзките ми осигуриха достъп до хора, с които иначе не бих имала шанса да разговарям. Тъй като Лагадинова остана недостъпна и за пети път отказа да говори с някаква непозната американска изследователка, бившият ми свекър Величко Величков вдигна телефона (тогава домашен) и проведе необходимия

разговор със старата си приятелка и колежка. Въпреки че тогава бях вече разведена, дъщеря ми е наполовина българка, която прекарва всяко лято с баба си и дядо си в България. Убедена съм, че Елена Лагадинова нямаше да ме покани в дома си, ако не бе намерила на бившия ми свекър. Изключително съм благодарна както на него, така и на бившата ми свекърва Василка Величкова за цялостната им подкрепа през годините.

Въпреки че можех да проведа изследването си, базирайки се изцяло на документите, налични в Централния държавен архив, достъпът до устните разкази на Елена Лагадинова се оказа безценен. Нещо повече, тя ме запозна с много други жени, работили за Комитета на българските жени между 1968 и 1990 г. и щедро сподели с мен богатия си личен архив. Изключително съм благодарна и на останалите жени, съгласили се да бъдат интервюирани за книгата: Мария Динкова, Ана Дурчева, Павлина Попова, Веселина Груева, Иванка Менева, Йорданка Трополова, Геновева Михова, както и на всички онези, които някога са работили за КДБЖ. Накрая искам да изкажа благодарност за подкрепата и съдействието от страна на Кристиян Филипов, Александър Георгиев, Димитър Димитров, Маргарита Донкова, Мария Стоилкова, Оля Петрова, Ивана Цакова, Анелия Атанасова, Андрей Филипов, Татяна Кметова, Илияна Марчева, Румен Даскалов, Мария Тодорова, Пандора Филипова, Мирослава Николова, архивистите в читалня 100 на Централния държавен архив, както и на всички други мои приятели и колеги в София, твърде много, за да бъдат изброени поименно.

Разбирам, че за много българи социалистическото минало е болезнена тема. Преследванията и насилието са засегнали редица семейства, лишили са много наследници от онова, което са смятали за своя законна собственост. Напълно съм наясно с тъмната страна на тази отминала епоха. Но аз съм привърженичка на нюансите и избягвам да рисувам света просто в черно и бяло. Това е книга за една от правилните посоки на българския социализъм, за приноса му в превръщането на света в едно по-добро място. Разказвам за начина, по който българите се застъпват за правата на жените на международната сцена във време, когато американските политици предпочитат да държат жените у дома – да чистят

кухните и да раждат деца. Благодарение на смелостта и упорството на българските жени в ООН, светът е принуден да приеме, че „вторият пол“ може и трябва да играе ключова роля в съвременните икономики и общества.

Написах тази книга, първоначално водена от идеята да покажа на американските жени колко много дължат на активистките от бившите социалистически държави от Източна Европа. Искан западните учени да разберат и да признаят ключовото дело на малки страни като България в международните дебати за правата на жените през XX в. В много отношения вярвам, че дължа свободата и независимостта си на американка през 2020 г. на някои забравени днес българки от 70-те години на XX в.

Посвещавам книгата си именно на тези героини на международното социалистическо женско движение.

Филадельфия
30 юли 2020 г.

Кристен Годси

Увод

ЗАЛИЧАВАНЕ НА МИНАЛОТО

През септември 1995 г. над седемнайсет хиляди жени се събират в Пекин, за да присъстват на Четвъртата световна конференция на жените. Дипломатически представителки от страните-членки на ООН се обединиха, за да изготвят официален документ – Платформа за действие – докато хиляди активистки се срещат в отделен форум на неправителствени организации, за дискусии на теми от женското движение. Като отбелязва двайсетгодишнината от Международната година на жените и от Първата световна конференция на жените в Мексико, Пекинската конференция ознаменува две десетилетия на женския активизъм към ООН и глобалното движение за правата на жените, вдъхновено от него. Проблемът е само един: жените от тези държави, които са инициаторки на Международната година на жените в началото на 70-те години на XX в., са „умишлено изключени“ от дискусии-те.¹ Разочаровани и игнорирани, няколко от тези жени разпространяват „Изявление от не-региона“ („Statement from the Non-Region“). Изявлението включва карта, показваща местоположението на техните държави, с която напомнят на своите колеги, че те все още съществуват.²

Дискутираният текст се намира в главата „Обща рамка“ („Global Framework“) от този документ. В параграф за геополитическия климат, засягащ правата на жените, авторите на предложе-

ната Пекинска платформа за действие са омаловажили значението на това, което за много присъстващи жени е събитие с огромно политическо значение: внезапния и неочакван край на Студената война. В заключителния документ хаосът и катаклизмите от падането на Берлинската стена, кървавата революция в Румъния, разводът на Чехия и Словакия, разпадането на Съветския съюз и унищожителните войни в Югославия – а всички тези катастрофи засягат стотици милиони жени от Будапеща до Владивосток – са удостоени само с две кратки изречения: „В Централна и Източна Европа преходът към парламентарна демокрация се извърши бързо и предизвика различни явления в зависимост от конкретните обстоятелства на всяка страна. Като цяло преходът се осъществи по мирен начин, но в някои страни този процес бе възпрепятстван от въоръжени конфликти, които доведоха до сериозни нарушения на човешките права.“^{*,3} Падането на комунизма коренно измества геополитическия терен на международните отношения по целия свят, включително в развиващите се страни, обвързани със социалистическия режим, но „преходът“ в Източна Европа е признат само в един от общо 361 параграфа на Платформата за действие.

По-важното е, че активистките от социалистическите държави в Източна Европа – от страните, квалифицирани като „Втори свят“⁴ – са водещи фигури в Обединените нации. Сред тях са личности като Валентина Терешкова, първата жена-космонавт, която оглавява съветската делегация в предишните три конференции на ООН. Елена Лагадинова – най-младата партизанка в съпротивата срещу фашистката монархия в България през Втората световна война – ръководи българската делегация в конференциите през 1975 и 1985 години; тя е и изтъкната организаторка на женското движение в източноевропейските страни, както и в социалистическите страни от Юга. Лагадинова е избрана за официална гово-

* Знам, че тази терминология е архаична и политически некоректна, но това е езикът, който партиите използват по това време. Използвам го в целия текст, но с пълното съзнание за съвременните критики по отношение проблематичния характер на метагеографиите на Студената война. [Всички бележки под линия са на авторката.]

рителка на конференцията в Найроби пред световната преса; като признание за нейните постижения е удостоена с медал от един американски университет през 1991. Чибеса Канкаса от Замбия е национална героиня от борбата на нейната страна за независимост от британската корона. Сънародничката на Канкаса Лили Монце е първата жена в Замбия с диплома за висше образование; по-късно тя е посланичка на страната си във Франция. Терешкова, Лагадинова, Канкаса и Монце са защитнички на различни форми на социализъм и без тях – както и без сплотената им съпротива срещу официалните делегации от САЩ и нейните западни съюзници – въпросът за правата на жените никога не би привлякъл вниманието на мъжете политици от двете страни на Желязната завеса. През 1995 г. обаче техните пълномощия са отнети.

*Валентина Терешкова и Елена Лагадинова
(ок. 1970 г.)*

От пренебрегването на приноса на жените от Източна Европа и социалистките от развиващите се страни може да се направи разказ за Десетилетието на женското движение на ООН, в който да изпъкнат заслугите на жените от Западна Европа и на

независимите социални движения за женски права от това време. Студената война обаче е не по-малко значима в своя контекст от което и да е обществено движение за социално самоосъзнаване. Съперничеството между суперсилите изигра ключова роля за привличане на глобалното внимание към състоянието на жените в средата на 70-те години на XX в. Макар и известни женски права да са договорени дълго преди Международната година на жените на ООН, представителките на „втория пол“ все още са изправени пред цял океан от правни, икономически и културни бариери. В демократичния Запад предубежденията задържат жените в домашните им роли, а онези, които се осмеляват да работят, се сблъскват с дискриминация в заплащането, със сексуален тормоз и с феномена на стъкления таван. В развиващите се страни комбинацията от бедност, колониализъм и патриархални традиции оставят жените подвластни и икономически зависими от мъжете. Дори в страните на държавния социализъм, за които се предполага, че са разрешили женския въпрос чрез премахване на частната собственост и пълно интегриране на жените в работната среда, те се превиват под двойната тежест на платен професионален труд и домашни задължения.

Първите три световни конференции – Мексико през 1975 г., Копенхаген през 1980 и Найроби през 1985 г. – принуждават националните правителства да изразходват още средства за проучване на закони, събиране на данни и създаване на специални бюра и служби за жени. Правителствата приемат мерки за гарантиране на собствеността на жените и контрола върху нея, както и реформи в наследствените им права, правата за попечителство над деца и при загуба на гражданство.

В Копенхаген Валентина Терешкова, Чибеса Канкаса и други представителки на страните членки на ООН подписват Конвенцията за премахване на всякаква дискриминация срещу жени (*Convention for the Elimination of Discrimination against Women – CEDAW*) – договор, който все още служи като международен закон за правата на жените. Конвенцията изрично защитава репродуктивните права на жените и насърчава нациите да се противопоставят на културните норми и практики, които потискат жените в публичната и частната сфера.

Чибеса Канкаса (ок. 1970 г.)

Световните събития между 1975 и 1985 г. възбуждат хиляди идеи относно „природните“ роли на жените и откриват нови хоризонти от възможности, докато двете противостоящи суперсили се надпреварват да спечелят чувствата и съзнанието на жените. Тази книга припомня част от енергията и ентусиазма, с които е пропита дейността на социалистките и настоява, че техният принос към историята на движението за права на жените през XX в. не трябва повече да бъде пренебрегван. Ляво настроените жени от Глобалния Юг създават стратегически връзки със своите колежки от Източна Европа, с което засилват колективния си глас на международната сцена. Възстановяването на историите на жени като Елена Лагадинова и Лили Монце ще ни помогне

да преосмислим възможната роля на държавните активистки за отхвърлянето на хиляди сексистки посегателства и дискриминации.

Десетилетието на женското движение на ООН осигури платформа за женски организации отвъд разграниченията по раса, етнос, класа и гражданство, въпреки идеологическите граници, които Студената война постави, разделяйки жените на капиталистическия Запад от жените на социалистическия Изток и онези на Глобалния юг. Тези идеологически позиции обаче не се вписват в политическите реалности: в капиталистическия Запад има много социалистки и комунистки; „комунистическият“ Изток е гъвкаво дефинирана група от нации, които обикновено (но не винаги) подкрепят Съветския съюз, включително южни страни като Куба и Виетнам.* Развиващите се страни представляват конгломерат от отскоро независими нации, някои от които следват, а други – не – линията на едната или на другата хегемонна сила. По време на Студената война и особено в ООН, тези три слабо дефинирани и постоянно променящи се блокове често са хомогенизирани в така наречените Първи, Втори и Трети свят. Тези три свята всъщност показват разломни геополитически линии и

* Разграничаването на термините „социалистически“ и „комунистически“ през периода на Студената война е проблематично. Въпреки че през XX в. нито една страна не постига истински комунизъм в марксисткия смисъл на думата (т.е. етап, в който държавата не съществува), западните страни винаги са наричали тези от противниковия лагер комунистически. За да бъдем технически коректни, тези страни са социалистически или държавно-социалистически, тъй като съзнават, че все още се намират в социалистическия етап на своето развитие. Но тъй като комунизъмът е крайната цел, водещите партии са познати като комунистически партии, а повечето активисти наричат себе си комунисти. Ситуацията се усложнява допълнително от социалдемократическите скандинавски държави и социалдемократическите партии на Запад, които също наричат себе си социалистически. В книгата си използвам термините „социалистически“, „държавно-социалистически“ и „комунистически“ по отношение на държави с еднопартийна система, стремящи се към комунистическо бъдеще, в което държавата би трябвало да е излишна. Използвам трите термина като взаимнозаменими, тъй като така правеха много от респондентите ми. Употребяват се по същия начин и през историческия период, който разглеждам.

активистките, участващи в ООН, са добре запознати с дълбоките разделения, които поставят правителствата едно срещу друго на международната арена.

Помолена през 2011 г. за коментар върху ролята на жените от Източна Европа на конференциите на ООН, Арвон Фрейзър, членка на официалната делегация на САЩ в Мексико и Дания, припомня, че жените социалистки са „много силно присъствие“ на срещите, въпреки липсата на старание да се запази историята на техния активизъм. Всъщност жени като Елена Лагадинова помагат за оформянето на единайсетгодишния период, който породи „глобалното женско движение“ или „световното женско движение“;⁵ термини, които свободно се отнасят до мрежите от жени, които се организираха около и участваха в женските конференции на ООН, както и във всички официални и неофициални подготвителни срещи, целящи да повлияят на междуправителствените дебати и паралелните им форуми на НПО.

Разбира се, използването на термин като „глобално женско движение“ не е лесно. От самото начало женският активизъм е повлиян от голямо разнообразие от крайно различаващи се помежду си политически проекти и е невъзможно да се говори за един глобален „феминизъм“.⁶ По същия начин, от самото начало „глобалното женско движение“ се отнася до сложен конгломерат от често конкуриращи се движения, представляващи жени от широк кръг идеологически перспективи. Дори само сред западните капиталистически държави съществуват многобройни феминистки перспективи и много вътрешни борби между различни групи жени, които прокламират различни видове права, независимо дали социални, икономически, или политически. Тъй като акциите на женското движение, катализирани от Международната година на жените и Десетилетието на женското движение на ООН, се случват в рамките на определен период от време, последвалите ги феминистки активистки и авторки намират за по-удобно да говорят за едно глобално движение за женски права, предполагаемо ръководено от либерални феминистки от западни капиталистически страни като Глория Щайнем и Бети Фридан от *Ms Magazine* и от Националната женска организация (NOW).

Елена Лагадинова, Найроби (1985)

Всъщност първите, които настояват Международната година на жените да съвпадне с трийсетата годишнина на Международната демократична федерация на жените, МДФЖ (*Women's International Democratic Federation, WIDF*) – глобална женска организация с консултативен статут към Комисията за статута на жените (CSW) към ООН, са жените от Източния блок.⁷ През 1972 година Общото събрание гласува обявяването на 1975 г. за Международна година на жените, а МДФЖ планира разширен Световен конгрес на жените, който да се проведе в Източен Берлин в ГДР.⁸ Тъй като още от времето на Маккарти правителството на САЩ смята МДФЖ за организация на „комунистическия фронт“, американките се надяват на официална конференция на ООН, която да се проведе в не-комунистическа държава.⁹ Правителството на САЩ първоначално не иска да харчи средства за женска конференция, но под местния натиск накрая се съгласява да се включи в спонсорирането на официална конференция на ООН в Мексико, за да не бъдат комунистите домакини на единственото световно събитие на Международната година на жените.¹⁰

Конференцията в гр. Мексико през 1975 г. и двете последващи конференции в Копенхаген и Найроби събират официални представители на световните правителства за обсъждания под егидата на ООН. В началото обаче има твърде малко разбирателство за това какво трябва да постигне една женска конференция. Много жени от Запада, особено тези от Америка, очакват конференцията да се съсредоточи върху конкретни въпроси относно правното и икономическото равенство, както и върху усилията за противопоставяне на продължаващото патриархално потисничество на жените. Една конференция на жените се очаква да бъде за жени. Активистки като Терешкова от Съветския съюз, Лагадинова от България и други от комунистическия блок смятат, че юридическо и икономическо равенство вече е постигнато. Те вярват, че конференцията трябва да предостави възможност на жените да говорят по по-належащи международни въпроси, като предостави форум, на който те могат да участват в глобалната геополитика и да се застъпят за мира. След като мъжете доминират в ООН и повечето национални правителства, жените се нуждаят от възможност да се чуят гласовете им. Конференцията на жените трябва да бъде за жени.

Трябва да се признае, че в позицията на Втория свят преобладават есенциалистски схващания относно истинската същност на жените, или тъй наречения от някои изследователки „феминизъм на различията“ или „релационен феминизъм“.¹¹ След като жените са майки и основно те са тези, които се посвещават на обществена грижа, се предполага, че са по-малко склонни към агресивност. От това следва, че ако жените имаха власт на световно равнище, международните отношения биха били по-миролюбиви, базирани на взаимно разбирателство и взаимопомощ. Тъй като жените „обгрижват“ в по-широк обществен контекст, представителки на женските организации в страни с държавен социализъм вярват, че проблемите на жените не могат да бъдат отделени от по-големите политически и икономически въпроси, които формират живота им. Представителки като Канкаса и Монце от Замбия са до голяма степен съгласни с колежките си от страни като България и Източна Германия и настояват официалната конференция да позволи на жените да говорят по

въпроси на развитието, колониализма, расизма, апартейда, империализма и създаването на Нов международен икономически ред (НМИР), който би преразпределил радикално световното богатство.¹²

Валентина Терешкова (в центъра) и Елена Лагадинова (вляво) (1975)

Всъщност до 1985 г. повечето жени от развиващия се свят (и доста жени от Първия) възприемат идеята, че феминистките борби не могат да бъдат отделени от въпроси като националната независимост и икономическото развитие.¹³ Равенството на жените с мъжете се оказва безполезно в нация, разкъсана от война или в контекста на расово неравенство. Тази позиция често смущава либералните феминистки от Запада, които настояват за приоритет на „женските въпроси“, които те схващат *de facto* юридическо и икономическо равенство между мъжете и жените. Както казва Айрини Тинкър, известна американска защитничка на правата на жените:

*Не сме вярвали, че мъжете и жените са еднакви, но ако не бяхме казали, че са, нямаше да получим нито една от привилегиите на мъжете.*¹⁴

Тази либерална феминистка позиция започва да доминира над политиката на официалните делегации на Съединените щати, Великобритания, Канада, Австралия и други водещи западни държави.¹⁵ Те искат да се съсредоточат върху премахване на бариерите, които пречат на жените да постигнат независимостта и автономията, които мъжете имат, и да извоюват равенство както на работното място, така и в дома. Тези либерални феминистки често се мръщят на права, установени специално за работещи жени и съобразени с тяхната полова принадлежност (например отпуска по майчинство), защото така се създавало полово неравенство. Те често наричат обсъждането на други въпроси „политизиране“, опит да се отклони вниманието от неудобния въпрос за полово неравенство.¹⁶ В гр. Мексико френската делегатка Франсоаз Жиру заяви: „Международната година на жените би била още една подигравка, ако резултатите ѝ бъдат отклонени към национални или международни политически каузи, независимо колко належащи, уважителни или благородни цели преследват.“¹⁷ Тинкър, която участва във форумите на НПО на трите конференции, смята, че мъжете-политици от развиващите се страни използват женските конференции за да развиват собствените си програми: „Имаха ли жените шанс да променят апартейда, като гласуват за това на конференцията? Отговорът е не. Отнесете тези въпроси към [Общото събрание].“¹⁸

Независимо от тези протести, световните конференции се занимават с нещо повече от женски въпроси, а коалицията на жените от Източния блок и развиващите се страни, които представляват феминизма на „различието“ многократно превъзхождат по численост американските феминистки на „равенството“ и техните съюзнички.* Дискутираните въпроси не се ограничават само с проблемите на жените, а действията на свръхсилите (от двете страни) оформят контурите на Международната година

* Групата на 77-те е създадена през 1964 г. с цел координиране на политиките на новите независими, развиващи се страни в ООН.

на жените и последвалото я Десетилетие на жените. Около времето на конференцията в Пекин през 1995 г. обаче значимостта на приноса на Втория свят е изтрита от историята на глобалния женски активизъм, което подтикна група жени от Източна Европа да разпространят своя „Statement from the Non-Region“.

И все пак тези, които прочетат оригиналните документи от Десетилетието, ще намерят доказателства за тежестта на съперничеството между суперсилите. През 1987 г. Арвон Фрейзър пише открито за напрежението от Студената война през 1975 г.:

Американските жени научиха, че могат да бъдат мишена на публично насилие, което шокира много от тях ... новото американско женско движение научи много американки да мислят за всички жени като за приятелки, хора, обединени от обща кауза. Осъзнаването в първата им международна среща, че това не е вярно, беше вбесяващо и много разочароващо.¹⁹

Други разкази от първо лице от конференции на ООН преливат от препратки към конфликтите на Студената война. Джейн Жаке, американска политоложка, която присъства на паралелната трибуна на НПО в гр. Мексико, също си спомня, че жените от развиващите се страни оспорват лидерството на американките:

Феминистките от Северна Америка останаха изненадани, когато откриха, че не всички споделят мнението им за патриархата като основна причина за потисничеството на жените и от това, че възгледите на жените от Третия свят бяха по-близки до Маркс от Фридан.²⁰

В своята интелектуална история на жените и ООН, индийската икономистка Деваки Джейн изрично пише за това как активистките от страните с държавен социализъм подкрепят позициите на жените от Глобалния юг:

Към 60-те години на XX в. членките от новоосвободените страни и тези от Източния блок бяха мнозинство в Общото събрание и бяха оформили силно присъствие в ООН. [Източният блок] подкрепи позицията на развиващите се страни по различни въпроси, свързани с развитието, идентичността, политическото участие и икономическата политика.²¹

Жените от Третия свят намериха мощни съюзници в лицето на членките от страните на държавния социализъм; нарастващата солидарност между комунистическите и развиващите се страни създаваше идеологически проблеми на западните либерални феминистки, особено на фона на обвиненията, че феминизмът като идея е просто друга форма на културен империализъм. Докладвайки за първата конференция в гр. Мексико, една журналистка отбелязва, че някои африкански жени смятат тъй наречения „западен феминизъм“ за неоколониалистически заговор за разделяне и завладяване на отскоро независимите страни на Глобалния юг.²² През 2017 г. историчката Джослин Олкот пресъздаде напрежението в гр. Мексико в глава, озаглавена „Бети Фридан срещу Третия свят“.²³

Всъщност САЩ не подписват два ключови документа, изготвени от официалните женски конференции и избиращо одобряват част от един трети документ. По ред причини американската делегация отказва да подкрепи „Декларацията от Мексико за равенство на жените и техния принос към развитието и мира“ (1975), но най-вече защото тя приравнява понятията „ционизъм“ с „расизъм“ и „империализъм“. По същата причина Камарата на представителите прибързано приема резолюция, с която забранява на делегацията на САЩ да подпише Програмата за действие от 1980 г., която е официалният документ на конференцията, подкрепящ широк спектър от законови права на жените по отношение на собственост, националност и попечителство над деца. Изправена пред подобно фиаско в Найроби, американската делегация заплашва, че ще напусне конференцията, ако думата „ционизъм“ се появи някъде в документите на форума. Само умелата дипломация на кенийците предотвратява бедствието. Все пак американките изразяват несъгласие по дванайсет различни параграфа на бъдещите стратегии относно въпроси, вариращи от правата на палестинските жени и икономическите санкции срещу режима на южноафриканския апартейд до концепцията за „равно заплащане за равен труд“²⁴. Никоя друга държава не изключва толкова параграфи, колкото САЩ, а страните от Източния блок нямат никакви възражения. И така, къде отиде тази история? Защо участничките от Източна Европа в Пекин се почувстваха прину-

дени да разпространят карта, напомняща на другите активистки, че все още съществуват?

ПОБЕДИТЕЛИТЕ ПИШАТ ИСТОРИЯТА

На 6 март 2017 г. списание *Forbes* пусна статия, озаглавена „Първата жена в Космоса става на 80, а вие вероятно никога не сте я чували“²⁵. Две години преди това *Foreign Affairs* публикува статия, в която се твърди, че Елена Лагадинова е „най-важната феминистка, за която никога не сте чували“²⁶. През 2011 г. Деваки Джаин отдаде почит на Вида Томшич, югославска комунистка и активистка:

Знам, че Вида не е във вашия пантеон на богините – каза Джаин, говорейки пред предимно американската публика, – но тя със сигурност е в моя.²⁷

И трите бяха гигантски фигури по време на Десетилетието за жени, но това, което ги обединява днес, е тяхната неясна позиция в историографията. Западните жени просто имаха/имат повече ресурси, за да запишат своите истории (вж. в приложението моите бележки), затова общата история на международния женски активизъм в ООН е доминирана от спомени и разкази на жени от Съединените щати.

Правени са немалко усилия за коригиране на този дисбаланс. Например *Women, Development, and the UN: A Sixty-Year Quest for Equality and Justice* (Жени, прогрес и ООН: „Шейсетгодишен стремеж за равенство и справедливост“) (2005) на Джаин, както и *The Global Women's Movement* (Глобалното женско движение) (2004) на Пеги Антробъс са опит за децентрализация на историята на Десетилетието на ООН чрез фокусиране върху приноса на жени от Глобалния юг, въпреки това западното влияние продължи да преобладава. Коментирайки упоритостта на това клише на общественото мнение, Пеги Антробъс пише:

Като участничка в много от процесите, довели до изграждането на това световно движение, и свидетелка на начините, по които то се е променило от 70-те години на XX в. насам, до голяма степен чрез

*влиянieto на феминистките от Третия свят и цветнокожите жени от Северна Америка, съм изумена от това, че продължава да се възприема като движение на северноамериканските и [западно] европейските бели жени от средната класа.*²⁸

На Запад това мнение е яростно оспорвано от „жени от Третия свят“ и цветнокожи жени, много от които присъстват на паралелните форуми на НПО и не са съгласни с официалната позиция на САЩ (особено в Найроби). В резултат от това е много по-лесно да се възстанови историята на социалистическите и комунистическите жени в Китай или в Третия свят (Ангола, Куба, Индия, Индонезия, Никарагуа и т.н.), отколкото да се преоцени работата на жените от Втория свят. Приносът на тези жени е подценяван дори когато се признава водещата им роля на международната сцена поради упоритото убеждение, че у дома те са само пионки на мъжете от комунистическия елит.²⁹

Деваки Джаин (2011)

Нещо повече – въпреки че има много книги за „глобалното женско движение“, няма нито една, която да насочи вниманието към приноса на жените от държавния социализъм, а твърде малко от тях изобщо ги споменават дори в контекста на Студената война и „политизирането“ на конференциите. Както Франсиска

де Хаан твърди, стереотипите от Студената война все още дълбоко влияят на историографията на женските движения.³⁰ Днес, когато историци и активисти обсъждат напрежението по време на конференциите, фокусът е върху конфликтите между Глобалния север (западните капиталистически страни) и глобалния юг. Бившият държавно-социалистически Изток е изчезнал. Например, важно издание, събрало автобиографични есета от двайсет и седем участнички в международното женско движение³¹ е книгата *Developing Power: How Women Changed International Development* (Настъпваща сила: как жените промениха международното развитие) (2004), под редакцията на Арвон Фрейзър и Айрин Тинкър. Тя включва жени от развиващите се страни, но нито една от бившия Втори свят, сякаш последните не са участвали в трансформирането на политическите и икономическите реалности на развиващите се страни по време на Студената война. В *Complicit Sisters: Gender and Women's Issues across North-South Divides* (Сестри-съучастнички: пол и проблеми на жените по разделението Север-Юг) (2017) Сара де Йонг принизява бившия Втори свят към глобалния юг, като напълно изтрива алтернативната история на женските организации от времето на държавния социализъм в бившия Източен блок.³² Въпреки че *The International Women's Year: The Greatest Consciousness-Raising Event in History* (Международната година на жените: най-голямото осъзнаване в историята) на Джоселин Олкот (2017), описваща конференцията в гр. Мексико, е далеч по-задълбочена относно Студената война и признава антагонизмите на „Източния блок и необвързаните делегати“ срещу „англоезичните и западноевропейците“, доказателствена база на авторката е предимно от архиви в Съединените щати и Мексико.³³ Източноевропейските жени, с изключение на Терешкова, са рядко сочени като отделни участнички и до голяма

* Олкот признава, че наличните източници за Международната година на жените са неравномерно разпределени. Тя коментира съществуващите архивни колекции, които „преобладаващо акцентират върху добре образованите жени от по-заможните държави“. Надява се да има възможност да работи с повече първични мексикански документи, но очевидно такива не са запазени от Министерството на външните работи на Мексико.